

Љубинко Пушић
Филозофски факултет
Нови Сад

UDK: 316. 334. 56
Оригиналан научни рад
Примљен: 20. 08. 2006.

СОЦИЈАЛНОЕКОЛОШКИ ОКВИРИ СОЦИЈАЛНОГ КАПИТАЛА У ВОЈВОДИНИ

У раду се разматра генерално питање територијализације и посебна питања културно-генетичких услова у социолошкој конструкцији социјалног капитала. Полазну основу представља чињеница да је повезаност социјалноеколошких услова средине и социјалног капитала историјска, трајна и суштинска. Висок и непрестано растући степен урбанизације у Војводини указује на превалентност урбаног друштва унутар ког се обликује социјални капитал. Међутим, у условима друштвене транзиције јављају се и контроверзни односи који утичу на обликовање и функционисање социјалног капитала. Социјалноекономска структура градског становништва у Војводини и владајући системи вредности не производе обавезно и урбани начин живота, што последично утиче на квалитет социјалног капитала. У раду се посебно разматрају повезаност просторне покретљивости градског становништва, институционалних канала и локалних услова у социолошкој конструкцији социјалног капитала.

Кључне речи: урбанизација, насеља, град, урбано друштво, социјални капитал

Академска настојања да се социјални капитал осветли са свих страна припадају оној групи хеуристички дискутабилних дискурса какви обележавају један део социолошке сцене у другој половини 20. века. Прављење мисаоних лукова са свим оним идејама које иду од Бурдијеа, преко Токвила све до Патнама¹ и Колмана² често се разумева као својеврсни интелектуални дискурс у веома пространом научном пољу. Ту као да има места за све идеје и сва оспоравања. Налазимо да је један од бољих прегледних чланака у коме се осветљава ово научно претресање идеје онај Б. Едвардса и М. Фолија.³ Међутим, дефиниције социјалног капитала још увек су многобројне и знатно проширене у односу на оне од пре двадесет година, о чему пише и Ф. Фуку-

¹ Putnam, Robert D: *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, Simon and Schuster, New York, 2000).

² Једна од утицајних књига о социјалном капиталу америчког социолога Колмана (Coleman, James S., 1926-1995.), је *Interests and Collective Action* (1986.) у којој је писао о способностима појединаца да раде заједно, у групама. Такође је од значаја и његов текст "Social capital in the creation of human capital", *American Journal of Sociology*, No. 94, 1988, pp. 95-120.

³ Edwards, Bob and Michael W. Foley, "Social Capital and Civil Society Beyond Putnam", *American Behavioral Scientist*, Vol. 42, No. 1, Sept. 1998.

јама.⁴ Премда, он ће веома јасно назначити да не постоји нешто што би се могло сматрати научним консензусом у погледу његових дефиниција (те је то и његова најслабија страна), што га ипак не обесхрабрује у покушајима да да преглед могућности његове савремене социолошке конструкције. Тако он образлаже како је већ од деведесетих година прошлог века концепт социјалног капитала почео да се дограђује идејама о нужности узимања у обзир економских, културних и снажније присутних политичких и институционалних чинилаца. Наравно, ни он не изоставља чиниоце попут норми и вредности које се шире у заједници. Назначава да ће само у друштвима у којима су људи навикли да сарађују и раде заједно у великим организацијама бити изгледно да се развију чврсте и ефикасне државне институције, као суштинска подлога за стварање социјалног капитала. Судаћи по историјско-институционалним референцама, у нашем друштву ова претпоставка функционисања социјалног капитала има веома слабо реално упориште. Ни друга афирмативна претпоставка за развој социјалног капитала у нашим условима не стоји повољно. То је демократски друштвени амбијент и с њим у вези цивилно друштво. Премда није за утеху, чињеница је да још увек у многим друштвима нису створени савремени услови за развој социјалног капитала; примери за то су углавном у појединим државама Латинске и Централне Америке, Африке у Кини и неким земљама дојучерашњег политичког истока Европе.

Данас постоји веома много критика о томе да је социјални капитал, уствари, немогуће ставити у аналитичку функцију квалитета функционисања заједнице. Не само да постоји неусаглашеност у погледу његове дефиниције, већ се и начини “мерења” налазе на граници објективности, што би требало да буде једна несумњивост у доношењу закључака. Затим, ма како да дефинишемо културни контекст друштва или једног његовог дела, остаје питање да ли и на који начин то можемо поредити са неком другом средином. Оно што у неком културном миљеу представља предност колективног живљења и из чега произилазе позитивне конотације социјалног капитала, у другој средини је неприменљиво или пак има сасвим негативне конотације. Многи истраживачи друштвене збиље говоре о томе низом примера из различитих средина. Коначно, ни егзактне науке попут економије нису успеле ближе да одреде најмањи заједнички именилац економских варијабли којима би могао поуздано да се оцени квалитет социјалног капитала. И опет, оно што се у економском смислу у једној средини чини напредним фактором, у некој другој ће имати низ опструкција да буде прихваћено. Уколико бисмо то применили на свет просторно оријентисане социологије, тада би морали да се сетимо да, на пример, степен урбанизованости једне средине и ГНП не стоје у односу који се може сматрати еталоном. Често се верује да већи степен урбанизације истовремено значи и већи степен друштвеног благостања. То може да буде тачно али само у одређеним друштвеним условима, односно само у

⁴ Fukuyama, Francis: “Social Capital and Development: The Coming Agenda”, *SAIS Review*, Vol. XXII, No. 1 (Winter–Spring 2002), 23-37.

појединим срединама. Велики део света који се још увек еуфемистички назива “трећи свет”, захваљујући прегломазним главним градским центрима, који свакодневно постају још већи, предњаче у скору степена урбанизације на светском нивоу. Међутим, достизање таквог степена урбанизације истовремено значи депопулацију на другој, руралној страни, те се отуд говори о не-квалитетној или хиперурбанизацији. Потрага за послом, могућностима преживљавања или једноставно бољим животом, праћена је бегом из једног сиромаштва у друго, ново сиромаштво. На тај начин губи се значај опште социјалноеколошке једначине да градско прибежиште значи и другачији, подразумева се квалитетнији начин живота. Као што одавно знамо, урбано и урбанизација, два су различита појма. Процеси урбанизације представљају веома важну истраживачку подлогу за утврђивање путева обликовања социјалног капитала.

Наше претежно интересовање овом приликом усредсређено је на генерално питање територијализације и посебна питања културно-генетичких услова у социолошкој конструкцији социјалног капитала. Полазну основу представља чињеница да је повезаност социјалноеколошких услова средине и социјалног капитала историјска, трајна и суштинска. Висок и непрестано растући степен урбанизације у Војводини указује на превалентност урбаног друштва унутар ког се обликује социјални капитал. Међутим, у условима друштвене транзиције јављају се и контроверзни односи који утичу на социјалне канале а самим тим учествују у обликовању и функционисању социјалног капитала. Социјалноеколошка конструкција социјалног капитала, посебно у контексту конкретног друштва, релативно поуздано се може испитати праћењем социјалних канала о којима, на пример, говори Роберт Путнам. Ти канали су вишеструки и сложени и пре свега подразумевају: (1) информационе токове; (2) норме реципроцитета које зависе од социјалних мрежа, (3) колективне акције које се темеље на социјалним мрежама и (4) такве врста солидарности у којима се у оквиру социјалних мрежа менталитет “ја” претвара у менталитет “ми”.

Како је познато је да се социјални капитал гради на микро а не на макро политичком нивоу, то значи да је социјалноеколошка основа у грађењу социјалног капитала она друштвена и просторна мера у којој је могуће идентификовати, истражити и објаснити његово функционисање у друштву. Лезиком економије могло би се рећи да је експлоатација социјалног капитала тамо где је подручје микрофинансирања.⁵ У том смислу налазимо да је ово права тема у којој се показује да је прецизна територијализација један од најпоузданијих путева за разумевање друштвене стварности.

Највећи број истраживања о вези социјалног капитала и социјалноеколошких карактеристика одређене средине односи се на утврђивање различитости између урбаног и неурбаног сектора друштва. Како значења урбаног да-

⁵ Fukuyama, *op. cit.*, 33.

нас у готово целом свету постају доминантна, то је очекивано да се и највећи део истраживања о социјалном капиталу везује за градове. Чак и у оним друштвеним наукама које, бар у дефиницијама свог предмета, немају истакнут значај просторних чинилаца, дубинском анализом лако се показује да су индикатори којима покушавају да осветле значење социјалног капитала повезани са *нечим* што има доминантна урбана значења. Надаље, у социологији, и то не само оној која је просторно оријентисана, истраживања социјалног капитала у суштини имају значај утврђивања квалитета живота у конкретном друштвеном амбијенту, односно конкретном социјалноеколошком окружењу. Другим речима, ван социологије контекста тешко да је могуће говорити о довољно чврстим и довољно општим карактеристикама за теоријску изградњу и емпиријску потврду социолошке конструкције социјалног капитала. Све то оставља критички простор за идеје које је изнео несумњиви историјски ауторитет у дефинисању социјалног капитала, Р. Патнам. С обзиром да постоје бар три нивоа на којима су могућа теоријска промишљања и емпиријска истраживања – глобални, мезо (конкретно друштво) или микро (локални), чињеница је да је на микро нивоу могуће истражити највећи број елемената по којима се препознаје функционисање социјалног капитала. Тиме се не “прескаче” најшири друштвени контекст социјалног капитала већ се подразумева да је укључен у истраживачку агенду. Предмети истраживања могу бити веома различити: од понашања грађана на изборима, могућности образовања, учествовање у различитим облицима друштвеног живота, однос према мултикултуралности (посебно религијским и расно-етничким чињеницама), међусуседски односи унутар мањих локалних целина, учествовање грађана у добровољним акцијама за добробит целокупне заједнице, итд. Дакле, све оно што говори о упућености људи једних на друге или о потребама и могућностима да комуницирају са институцијама. Не без разлога, то се називају *друштвене урбане мреже*.⁶

Овом приликом потребно је имати у виду и то да се социјалном капиталу може прићи и са оне стране на којој се уочавају потенцијали његових друштвено непожељних карактеристике. Тако, на пример, Ф. Фукујама наводи да у ратним ситуацијама неки облици етничке повезаности изазивају солидарност али многа виолентна понашања према припадницима “других”.⁷ И сами имамо неко искуство у том погледу. За многа социолошка закључивања о стању друштва код нас недостају квалитетна и обухватна социолошка истраживања. Међутим, слику о нашем друштвеном билансу ипак је могуће ство-

---

⁶ Број библиографских јединица о истраживањима социјалног капитала у градовима свакодневно се повећава великом брзином. Емпиријска истраживања уобличавају се у књиге које имају пре информативни него епистемолошки значај али због тога нису мање важне за разумевање савремених значења социјалног капитала. Као једну од интересантнијих наводимо: Daliworth, Richardson (ed.): *Social Capital in the City: Community and Civic Life in Philadelphia*, Temple University, Philadelphia, 2006.

⁷ Fukuyama, *op. cit.*, 31.

рители спретним склапањем мозаика из резултата многих парцијалних истраживања. Тако долазимо и до сазнања о доста израженој етничкој дистанци код нас. У социјално-еколошком смислу, међутим, нема јасних исказа о разликовању ових података у градским и осталим насељима. Познато је, када је о Војводини реч, да постоје сеоске средине са изузетно великим бројем становништва које се доселило из ратом или последицама рата угрожених подручја у деловима бивше Југославије. Исто тако, градови у Војводини примили су сразмерно велик број избеглог становништва. Политичка радикализација друштвених односа у појединим таквим мешовитим срединама, као и у појединим деловима градова претежно насељених овим становништвом, данас је јасно препознатљива. Околности још увек снажног политичког набоја у свакодневной комуникацији, неуклопљеност у нову средину или пак неспремност староседелаца да прихвате нов начин друштвене комуникације који је “донет са стране”, слабе ионако нестабилну основу изградње социјалног капитала. Са друге стране, јављају се облици затварања појединих група становништва, при чему се стварају облици етничког или неки други облици предмодерног социјалног капитала. Међутим, како град постоји као уређена просторна и организациона целина, то је и посматрање урбаног социјалног капитала могуће двоструко структурирати: у односу на његову статистичку целовитост и у односу на његову локализовану стварност. У првом случају реч је о мезо а у другом о микро урбаном нивоу, с тим што је потребно знати да су везе између њих, иако суштинске, веома разуђене. Тако је, на пример, могуће говорити о незаинтересованости *одређеног* броја грађана за питање градске целине, с обзиром да су животни заинтересовани преваходно или искључиво за део града у коме живе. То надаље значи да грађани могу бити незаинтересовани за било какве карактеристике или чак за судбину блиског градског суседства уколико не препознају сопствени свакодневни или перспективни интерес. Отуда се често говори како град као целина постоји само у системима симболичких значења. Како, међутим, многе функције и садржаји града нису равномерно дистрибуисани (градски центар, историјски споменици, садржаји културе, образовања, рекреације, пословне, трговачке и радне зоне и слично) представа грађана за градску целину посредована је такозваним функционалним праменовима. Други, микро ниво, истраживачки је интересантнији и социолошки релевантнији због тога што се на њему препознају конкретне друштвене групе и конкретне социјалне везе. Посредством простора односно социо-просторних јединица социолошки се “чита” квалитет урбане свакодневице која је често веома поуздан показатељ социјалног климата града. То ипак не значи да се урбани социјални капитал може разумети као збир социјалног капитала појединих делова града. Управо у тој привидној контроверзи налази се и изазов за урбаносоциолошка истраживања али истовремено и потешкоће операционалне природе с обзиром да је потребно повезивање великог броја показатеља. У том случају поједни делови града треба да имају обједињујуће атрибуте који их повезују, односно који говоре о осећању при-

падања грађана баш том, конкретном простору. Искуство показује да се у односу на урбани социјални капитал диференцирају поједине социопросторне подцелине у зависности од, на пример, етничког састава становништва, социоекономских карактеристика становништва, власничких односа према земљишту и некретним, типа становања, по све до преовлађујуће локалне или пак шире политичке ангажованости становника.⁸

Структурална нализа тих чинилаца релативно лако може да укаже на степен спремености за улагање социјалног капитала грађана у развој града као целине. У неким истраживањима социјалног капитала у локалним заједницама у развијеним срединама, посебно у великим западноевропским градовима, утврђено је како и могућност просторне покретљивости становништва значајно утиче на спремност у инвестирање социјалног капитала. У два новија истраживања назначили смо као је унутарградска просторна покретљивост у нашим градовима мала. У првом смо назначили да је у поређењу са том појавом у градовима развијених средина унутарградска покретљивост код нас практично била занемарљива. “Једном изграђен или још чешће “добијен” друштвени стан везивао је њихове кориснике за локацију – део града у коме су се затекли. У “предтранзицијском периоду” чак су и формално-правне могућности за промену места становања биле отежавајуће. Међутим, оно што је након периода социјалистичке филозофије и праксе становања наступило, било је квалитетивно ново, при чему су поједине социјалне групе још снажније усидрене у затеченим деловима града. Када су захваљујући откупу друштвених станова и формално постали власници станова, сиромашнији слојеви су врло брзо схватили да су им шансе за промену локације или услова становања унутар града још мање него пре. За многе становнике капитализовање станова значило је да су потребна знатна додатна новчана средства не би ли се унутар града променило место становања. С друге стране, све врсте спекулација са капитализованим вишком стамбеног простора и даље су остале легализоване. За велики део становништва целокупан друштвени амбијент није био подстицајан за велике подухвате у мењању начина живота. И у овом сегменту “транзиције” они су добили потврду о сопственом губитништву. Сразмерно томе могу се разумети и одговори наших испитаника о квалитету живота у војвођанским градовима и њиховом односу према Новом Саду као највећем и најразвијенијем центру у Покрајини.”⁹ У другом

---

⁸ На основу вишегодишњег праћења социјалноеколошке слике изборних резултата у Војводини, познато је да постоје насеља (првенствено неградска) у којима непрекидно преовлађује наклоност бирачког тела ка само једној политичкој опцији, односно странци/партији. Такође је познато да се у војвођанским градовима могу идентификовати поједини њихови делови који у смислу претежне политичке оријентације грађана представљају својеврсне заокружене просторно-социјалне целине. Ово не сме да буде занемарено код истраживања социолошког квалитета социјалног капитала.

⁹ Пушић, Љубинко: “О предностима живота у Новом Саду: мишљење становника Војводине”, *Социолошки преглед*, год. 39 (2005), бр. 4, 389-390.

истраживању нагласили смо да у урбаносоциолошкој пракси код нас није било прецизних истраживања о томе шта значи међунасељска нити унутарна-сељска покретљивост становништва. Разлози слабе унутарградске покретљивости су вишеструки али се могу свести на најмањи заједнички именулац – повезаност са друштвено-економским обележјима становништва. “Сматра се да су већи степен покретљивости и боље економско стање у директној зависности. Ово је, ипак, само једно од могућих објашњења.”¹⁰

Социјални капитал и различитост социјалноеколошког окружења

И без промишљања која претендују на научност, јасно је да постоје елементи социјалноеколошке конструкције социјалног капитала који се испољавају на различите начине у неградским и градским заједницама. У малим заједницама у којима се препознају елементи традиционалних друштвених односа и где се релативно јасно уочавају процеси прерастања појединачних интереса у колективне, лакше је аналитички утврдити и објаснити социолошку конструкцију и функционисање социјалног капитала. Заједништво у друштвено сличним или у великој мери подударним социјалноеколошким условима, знатно је лакше оствариво. У релативно малим сеоским насељима проблеми квалитета живота једноставније проналазе свој заједнички именулац него што је то случај у градским срединама.¹¹ У крајњем случају, садржај ових дихотомија могуће је свести на вредности које се обликују унутар заједница, односно друштава у смислу како их је давно дефинисао Ф. Тенис. Како овакав поглед на организацију и функционисање социјалноеколошких система припада социолошкој традицији, можемо се упитати до које мере је у стању да објасни данашње друштвене односе. Претпоставка је да у свету динамичке модерности и убрзаних промена долази до квалитативног преобликовања друштвених односа. То ће рећи да је све мањи број оних насеља и којима се “производе” друштвени односи какве срећемо у заједницама.

Како је познато разликовање економске и социолошке конструкције социјалног капитала, нас овом приликом занима у ком облику и до које мере се испољавања ова два вида социјалног капитала разликују у социјалноеколошком контексту. Оваква дистинкција је потребна уколико желимо да сазнамо потенцијале социјалног капацитета унутар градских и неградских насеља, посебно у Војводини. Социјалноеколошки простор Војводине у једном дугом

¹⁰ Pušić, Ljubinko (prir.): *Urbana kultura: osnova održive multikulturalnosti*, SAS i Centar za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, 2003, 279.

¹¹ У многим истраживањима која се односе на квалитет живота, па и оних која се срећу у просторно оријентисаним социологијама, неретко су присутне разне врсте апологија на релацији сеоско-градско. Оне су најчешће еколошке, економске и друштвене природе. Дobar пример за то је студија Мари-Женевјев Рејмон “Идеологије становања и супротности град-село”, *Култура*, 39, Београд, 1997, 147-170.

периоду уоквиривало је сазнање о најурбанизованијем подручју у Србији. Овако статистички исказива квалификација карактерисала је и припадање Војводине ранијим државама у чији састав је била укључена. Данас је та слика у многоме промењена, захваљујући чињеници да је у међувремену сам Београд нарастао скоро до популационе величине Војводине, чиме се и социјалноеколошка структура Централне Србије квантитативно изменила.¹² Међутим, посматрајући квалитативна обележја достигнутог степена урбанизације, поставља се питање да ли Војводина поседује неке социјалноеколошке квалитете који би представљали њену компаративну, развоју предност и особеност у изградњу социјалног капитала? Да би се одговорило на ово питање неопходан је економски угао посматрања који искључује колективитет што нам, социолошки посматрано, не одговара. Наиме, како је познато да економија као наука искључује сваки облик сентименталности и алтруизма, то се у овом дискурсу социјални капитал посматра кроз моћ, благостање и финансијске везе појединца са својим окружењем. По својој природи економска потка социјалног капитала не садржи плурал интереса, већ се он као такав добија склапањем у целину посебних и појединачних интереса. У овом тренутку можда је далеко већа сметња за интердисциплинарни прилаз у конструисању социјалног капитала, који би евентуално укључио и економске чиниоце, тај што се код економског прилаза не узима у обзир категорија простора. Ту је он, према не и потпуно апстрактан, потиснут у задњи план. Према томе, како “мерити” економске везе у стварању социјалног капитала ако оне нису везане за свест и осећање појединца да припадају *ордеђеном* простору? Како знамо да је сваки простор друштвено произведен и преобликован, то је социјалноеколошки приступ социјалном капиталу уствари аутентично социолошки. Надаље, централно питање које нас занима је на који начин градска и неградска насеља, односно њихови становници, “граде” социјални капитал у Војводини.

Локализовао посматрање социјалног капитала значи да је неопходно да се изабере такав социјалноеколошки образац који ће омогућавати јасно препознавање актера. То није могуће у аморфној популационој маси већ је потребно свођење јединице посматрања на *територијализовану социјалну јединицу*. За разлику од сеоских подручја, у граду “географску мрежу” социјалног капитала можемо да посматрамо кроз функционисање *суседства*. Према суседство у сеоским срединама представља један од основних конституената заједнице, степен њене унутрашње социјалне хомогености доприноси и њеном дугачијем значају када је реч о социјалном капиталу. Категорија суседства у малим хомогеним руралним заједницама мање је подложна променама карактера друштвених веза у смислу социјалног капитала, поготово у периодима великих и наглих друштвених промена. Другим речима, социјалне везе које се у њима формирају у већој мери су постојане од оних у граду. То

---

¹² Учешће градског становништва у укупном становништву (према подацима пописа 2001. године) у Централној Србији је 56,2% а у Војводини 56,7%.

је, уосталом, начин функционисања града који је давно дефинисао Г. Зимел. Социјална хетерогеност градских суседстава умањује изгледност обједињавања становника око локалних проблема и усмеравање ка неком акционом деловању. Оно што пак указује на већи степен заједништва и формирања социјалног капитала јесу градска суседства са релативно уједначеном социјалном структуром становника. Није међутим извесно да ће доћи до квалитетног испољавања социјалних веза у једном суседству које насељавају припадници богатијег градског слоја и суседства које насељавају претежно припадници радничког слоја. Отуд кажемо да је за социјалноеколошки потенцијал неке средине неопходно имати довољно емпијских показатеља о географској дистрибуцији социјалне структуре становника.

Истраживања која би указивала на такве подстицаје или препреке у конструкцији социјалног капитала код нас су сасвим малобројна. Ипак, из емпијског искуства познато је да класна и економска обележја појединих јединица суседства или чак већих територијалних јединица, нису директно пропорционални квалитету друштвених мрежа и самим тим ни социјалном капиталу. Очеvidно је да се социјално умрежавање ствара негде другде, често ван социјалноеколошких структура становника. У једном ранијем истраживању утврдили смо који је генерални значај суседства за градске средине. “Интензитет *суседских односа* у градским срединама има вишеструка значења. Аспираната на бољи градски живот или макар само на илузију о томе, одувек је било више него могућности које је град пружао. Долазак с бременом нада и очекивања, првенствено је и одувек, био у оквирима рационалног – у нади за економским просперитетом. Ту су “оружја” и циљеви јасни. Исто као и правила у којима је могућност просперитета условљена количином освојене политичке и економске моћи. Тако је било од када је града, а тако је и данас. Онај други, мање рационалан али тежак део донетог бремена, одувек се односио на потребу да се сачувају праведности неградске заједнице. Природна потреба неприродног: да се сачувају вредности неградског а да то буде градско! Једна од најпостојанијих особина јединственог друштвеног феномена као што је град, јесте да упија, преобликује и ствара нове вредности, обрасце и начине живота. Тако је и са потребом да се духовно упориште градског живота пронађе у суседству. Откуд та потреба да се у трагању за “бољим градским животом”, суседство указује као једна од важних пожељности? Већ давно је у социологији (посебно оној која ће се временом добијати своју посебну предметну овојницу у виду урбаног) препознато да се градски начин живота испољава на много начина који га чине самосвојним. Градски начин живота није синтагма већ појам који је добио своје теоријско узглавље и садржинску испуњеност. И поред тога, многе теме остале су отворене и нису наишле на научни консензус. Вечито и без изгледа на коначност јесте трагање за таквим начином градског живота у коме ће се остварити идеали складног многољудног живљења у условима велике густине и социјалне хетерогености. Једно од хуманих начела (требало би да) је и такво да човек

своје градоживљење остварује у складном односу с људима у непосредном животном окружењу.

Да ли је суседство у граду могуће? Ако јесте – какво? (Питања су довољно озбиљна и социологија града им је већ почетком 20. века посветила дужну пажњу.¹³ Један од стереотипа незадовољства животом у (великом) граду везује се за недостатак суседског живота. Фразе о отуђености и непознавању првих комшија постале су општа места у свакодневној комуникацији. У срединама попут наше, у којима је “градско” новијег датума, и које је у вечитим ‘великим историјским догађањима’ систематски разарано, потреба за обрасцима живљења који наликују на предградска времена, јаче је изражена. Сећања на ‘оно јуче’, када су се сви познавали и када се на сваком ћошку чуло комшијско ‘добар дан’, у градовима овог поднебља још увек имају привук носталгије. Међутим, погледање на обрасце прошлости, на другачије околности живљења, најчешће је непродуктивно и појављује се као резултат неразумевања специфичности градског начина живота. Апологетика сеоског, једнако као и градског начина живота, крајности су које су далеко од стварности у којој се нуде могућности избора. Нити је сеоско боље од градског, ни обрнуто. Реч је о два друштвена, еколошка, просторна, функционална и организациона модела живљења. Тражити у селу градско као вредност а у граду сеоско, представља својеврсну друштвену алхемију а по свој прилици и логичку погрешку. Одсликавање једног у другом није стање, већ процес. Најнеминовнији исход међусобног преплитања ова два међусобно супротстављена модела живљења видљив је кроз рурализацију града и урбанизацију села. Ни у једној средини утицаји “оног другог” не заустављају се на граници “замисљених позитивних утицаја”, јер је она имагинарна.

Моделу грађења суседских односа по свом пореклу нису ни градски ни сеоски. Они су условљени друштвеним карактером заједнице и особеностима социјалне структуре становништва.¹⁴

За разлику од руралних насеља у урбаним срединама просторно условљена конструкција социјалних мрежа односно социјалног капитала није елементарно функционална. Тамо се људи чешће окупљају око неких других, првенствено интересних чинилаца који могу бити веома различити: клубови, добровољна удружења, склоности, начини провођења слободног времена, везаност за сличне пословне активности, школовање деце, коришћење истих

---

¹³ У социолошком смислу *суседство представља групу људи који живе на одређеном простору и које повезују одређене друштвене околности*. У погледу величине, група која чини суседство може бити веома разноврсна. У граду је препознајемо као малу – на нивоу стана, неколико станова (у оквиру колективног становања) или кућа (у оквиру индивидуалног становања). Затим на нивоу зграде, више зграда колективног становања, кућа или улице, па све до градског блока. Овако широким избором могућности квантитативног дефинисања групе, одређен је и просторни ареал унутар ког се остварују суседски односи и потенцијално ствара социјални капитал. У том смислу, у урбаној социологији се као адекватан појам за манифестацију суседских односа употребљава *јединица суседства*.

¹⁴ Пушић, *op. cit.*, 295-296.

социјалних сервиса и слично или пак комуникација и удруживање на етничкој, расној или религијској основи. Очеvidно је да друштвени амалгам којим се повезују људи може бити двоструко одређен: (а) карактером и интензитетом спољних утцаја који делују на квалитет живота локалне заједнице и (б) културном одрживошћу заједнице. На овај начин долазимо до новог облика социолошке конструкције социјално-еколошког потенцијала социјалног капитала – до *одрживих заједница*; свеједно да ли је реч о руралним или урбаним заједницама. Ако знамо да је у концепту одрживог развоја чинилац културе једнако важан као и економски, политички, еколошки и технолошки, тада имамо основа да устврдимо како је за социјални капитал он доминантан.

Територијализација социјалног капитала

Да би људи могли да дају свој допринос социјалном капиталу заједнице, неопходно је да сазнање, уверење или осећање да њихова партиципација у колективитету има изгледност побољшања сопственог положаја у друштву или пак да води до решења проблема за који је појединац сам или заједно са породицом, најближом групом сродника или пријатеља, заинтересован. Једна од главних претпоставки акумулације социјалног капитала везана за простор. Територијаност као осећање припадања представља истовремено реално и симболичко место где социјални капитал може да добије своју потврду. У једном ранијем, свеобухватном урбаносоциолошком истраживању, становницима градова у Војводини поставили смо низ питања из којих може да се утврди до које мере и због којих разлога се везују за поједине делове града.¹⁵

Везаност за простор у скали вредности социјалног капитала не може се исказати у статистичком облику с обзиром да је реч о процесу који је веома сложен и веома дуго се развија. Као компонента одрживости заједнице гради се у дугом периоду и осим потенцијално акционе вредности има и снажне симболичке вредности. Ову везаност, међутим, не треба разумевати као константу која је применљива у сваком друштву и у свакој локалној заједници. Познато је како је у срединама које освајају атрибуте благостања један од индикатора квалитета живота просторна покретљивост. У околностима када су просторна и социјална покретљивост међусобно зависни, не може се говорити о нужној резиденцијалној статичности као о потенцијалу социјалног

¹⁵ Питања која су се односила на просторни сегмент истраживања социјалног капитала била су: Да ли волите део града у коме живите? У ком делу града бисте желели да станујете? (Дате су следеће могућности: да испитаници не би мењали постојећу локацију, да преферирају центар града или периферију, да би волели да станују ближе месту рада без обзира где је то или би се пак определили за неку сасвим другу локацију.) У ком делу града се осећате најпријатније? Због чега се у наведеном делу града осећате најпријатније? Колико пута недељно одлазите у “центар града”? Дас ли у Вашем граду постоје делови у којима су становници груписани према економском богатству којим располажу? У који део града радо одлазите? У који део града, када имате потребу, нерадо идете? (Пушић, исто, 328-329.)

капитала. Једна од особина социјалне покретљивости је да су социјалне везе динамичке и несталне. У друштвима попут нашег, где су унутарградска, међунасељска и вертикална социјална покретљивост још увек мале, могуће је рачунати са локалним чиниоцима у грађењу и акумулирању социјалног капитала. Уосталом, то су показивала истраживања о урбаној култури у Новом Саду, Суботици и Сомбору.

На жалост, ми данас још увек не замо довољно прецизно ни свеобухватно до које мере су наши градови, па и они у Војводини, социјално одрживи. Фрагменти интересовања шире или локалне друштвене заједнице за одрживим развојем готово по правилу почињу и звршавају се на вулгарној еколошкој равни: квалитет воде, земљишта, ваздуха и евентуално комуналне инфраструктуре. Оно што на дуги рок омогућава да ови, ма колико технички елементи одрживог развоја добију свој прави смисао, налази се у социјалној одрживости заједница.

У контексту актуелног повезивања социјалног капитала, цивилног друштва и одрживих заједница највећи број социјалноеколошких истраживања гради своју социолошку конструкцију на парадигми *поверења*. То заправо значи да се истражује онај ниво квалитета живота у граду на коме се препознаје поверење грађана у односу на: (а) институције које учествују у обликовању њиховог градоживљења и (б) непосредно животно окружење у коме се реализује човекова свакодневица.

Међутим, упоришна тачка социјалног капитала која се односи на изразе поверења које обликује односе у каквој заједници веома је осетљиво социолошко питање. Као што је и поверење веома осетљива социо-психолошка категорија. Поверење има примарну социјалну функцију али оно само по себи не постоји већ зависи од низа дугих чинилаца који произилазе из друштвене структуре и социјално-економске структуре становништва. Ипак, може се рећи да је једини пут у коме се социолошки може посматрати социјално поверење (свеједно да ли је реч о међусобним односима припадника заједнице или о њиховом односу према институцијама) онај који је трасиран демократским развојним путем заједнице и обезбеђен законима. У таквом амбијенту стварају се предуслови да институције, па и односи између чланова заједнице, функционишу и самим тим поверење се не поставља као нешто што је ситуационо или фрагментарно “друштвено произведено”. Поверење грађана према институцијама које својим активностима попуњавају велик сегмент свакодневице људи, представља један од стабилних чинилаца у социолошкој конструкцији социјалног капитала. На жалост, у срединама попут наше, где институције које треба да покажу озбиљност организације и функционисања државе и свакако њен демократски профил, још увек нису конституисане као несумњиве, не може се очекивати да се социјални капитал са адјективом поверења уважава као респектабилна непроменљива.

У срединама у којима институције нису партнерски расположене према грађанима (што је само наизглед апсурдно али у реалном животу итекако мо-

гуће) не може се рачунати са њиховом позитивном улогом у градњи социјалног капитала. Функционалне и приступачне институције обележавају оно што се социолошки може назвати и *простојним друштвом*. “Шта је простојно друштво? Одговор који предлажем је, грубо речено, следећи: простојно друштво је оно чије установе не понижавају људе. Правим разлику између простојног и цивилизованог друштва. Цивилизовано друштво је оно чији чланови не понижавају једни друге, док је простојно друштво оно у коме установе не понижавају људе.”¹⁶

Са друге стране, социјална доступност институцијама представља обележје демократичности средине и такође утиче на квалитет социјалног капитала.

Познато је да град као тотал постоји само статистички. Функционално, организационо, когнитивно и коначно квалитативно он је сегментиран на своје просторно-социјалне делове.¹⁷ Отуда се не може говорити о генералном (не)верењу грађана према градским институцијама. Познато је да су градски центри институционали контејнери где би требао да се задовољава највећи број појединачних и групних интереса грађана: како оних који обитавају у градским срединама, тако и оних који у њих управо због институција морају да долазе. Просторним планом Републике Србије, између осталог, одређен је облик развоја централних функција на њеној територији који свакако утиче и на развој насеља у Војводини. Према том концепту и облицима централитета управљаће се и развој Покрајине у наредном периоду. Међутим, оно што нас овом приликом интересује јесте социјална доступност институцијама на локалном нивоу, тамо где се препознаје (не)функционисање друштва. Истраживања о овим питањима код нас не постоје или су пак она тако фрагментирана да није могуће склопити целовиту слику. Да би се на локалном нивоу изградило поверење према институцијама било би потребно одговорити на низ питања, као на пример: Да ли су градске институције троме или флексибилне? Које институције нас воде до одговора о улози верења у грађењу социјалног капитала? Да ли је реч о школама, предшколским установама, здравству, судству, земљишним књигама, разним општинским службама, полицији, информисању? Овом приликом нешто више нас интересују оне градске службе које “дају тон” градском начину живота, односно које представљају урбану политику. Уколико грађани имају могућност да утичу на процесе планирања, пројектовања, изградње и коришћења простора града, у том случају ће и њихово поверење према градским институцијама поспешивати социјални капитал. Исто тако, уколико грађани имају могућности да

¹⁶ Margalit, Avišaj: *Pristojno društvo*, Radio B92, Beograd, 1998, 13.

¹⁷ Мада споро, данас и међу конзервативним просторним планерима и урбанистима код нас превладава мишљење да је град као планерско-урбанистички тотал само једна виртуелна и тек инфраструктурно повезана целина. У развијеним срединама такво схватање и конкретна планерска и урбанистичка пракса која из тог произилази, стари су већ неколико деценија.

своје локалне потребе и интересе решавају у комуникацији с одговарајућим институцијама локалне самоуправе које су задужене за просторни развој града, социјални капитал локалне заједнице биће квалитетнији. Процес друштвене декомпозиције који се развијао од деведесетих година прошлог века једнако снажно захватио је и целокупан урбани комплекс. Привид комуникације грађана и служби задужених за урбани развој који је постојао у пређашњем систему, сада је потпуно нестало. Наши градови али и села, свакако и они у Војводини, постали су репрезенти сваколико пропадања друштва. Непостојање вредносне скале грађанског друштва значило је и распродају свих земљишних ресурса (свеједно да ли је реч о пољопривредном или градском грађевинском земљишту), чиме се потврдило старо правило да је могућност коришћења земљишта најбржи начин за стицање богатства. Грађани су престали да буду “власници” свог града, већ су то постали они који су имали могућност да управљају градским грађевинским земљиштем и да учествују у његовој капитализацији. Назнаке “опшег друштвеног интереса” које су постојале у “старом систему”, сада су и декларативно и стварно ишчезле. Ниједна градска функција, простор или садржај, више није носилац таквог интереса. Первертитрано разумевање друштвене транзиције ка тржишним механизмима ставило је целокупан градски корпус на тржиште. Не без разлога каже се да је град постао један велики “драгстор транзиције” у који приступ имају само поседници политичке или економске моћи. Сliku о друштвеном бољитку која се шири из градова људи обично примају посредствима материјалних артефаката и често нису у могућности да је аналитички разумеју. Отуд се најчешће ствара причина о материјалном благостању у друштву. Они који су становници градова ипак су ближе сазнању како је његов материјални лик пре свега репертоар (не)могућности да се ствари мењају. У недостатку потребе домаћих институције да се обавља систематски и дубински мониторинг стања у области урбаног развоја, тај посао обавља неко други. Међународне институције које се баве праћењем кретања токова новца праве годишње извештаје о стању у појединим регионима. Већ неколико година уназад ти извештаји говоре да је главни део сиве економије усмерен на инвестирање у некретнине у градовима у Србији. Токови прања новца, од који велики део потиче од трговине наркотицима, завршава у хиљадама квадратних метара новоизграђеног стамбеног и пословног простора.¹⁸ У том светлу задовољство тренутних поседника урбанополитичке власти због грађевинске загушености појединих српских и војвођанских градова, које се редовно пласира грађанима у циљу политичког маркетинга, може да значи само патвореност и потцењивање грађанске свести. Њихови партнери у изградњи града и изградњи поверења су на страни капитала, свеједно с које стране он долазио. Грађани свакако нису партнери за које су заинтересоване градске власти, сем као део укупног политичког мизансцена. Планови уз помоћ који се креира урбани

---

¹⁸ Више о томе у: Ljubinko, Pušić: “Gradovi kao kradena roba”, *LimesPlus*, 2, Hesperia, Beograd, 2005, 111-119.

лик града данас су постали потпуно виртуелни. Док је некада такозвани “јавни увид у урбанистичке планове” био средство привидне партиципације грађана, данас као да је за тим престала потреба. Може да звучи цинично али свакако не и нетачно ако се каже да све у граду може да се одвија и без грађана јер је већина намерних или нехотичних/ситуационих тестова понашања “градске масе” показала да су наши грађани потпуно апатични када је реч о могућностима да институционално или акционо утичу на процесе урбаног развоја. Међутим, истраживања показују да интересовање грађана још увек није потпуно затомљено али да не постоје канали кроз које они могу да то своје интересовање претворе у акцију. Око 23% Новосађана, 29% Суботичана и 17% Сомбораца исказује спремност да учествује у неком облику заједничког креирања урбаног развоја са онима који поседују институционално право на “урбану производњу града”. Највећи неафирмативан став према овом питању исказују становници Суботице, чак 66,5%. “Овакви одговори сасвим су у складу са одговором на следеће питање: У ком виду су грађани учествовали у планирању развоја града? У сваком појединачном граду више од три четвртине грађана никада ни на који начин није учествовало у планирању развоја свога града; чак ни на “зборовима грађана” или на јавном представљају планова. Очеvidно је да у смислу акционих програма који би требало да се предузимају на локалном нивоу, како би се обезбедило да јавност као начело демократског друштва постане извршна чињеница, “градске власти” морају уложити нове и другачије напоре да се таква партиципација осмисли и постане део нормалне праксе. Искуства средина са развијеном демократском праксом, и посебно оном која се односи на сферу урбаног планирања и функционисања урбане политике, говоре да су управо ово процеси који обезбеђују изградњу урбане културе, а самим тим и урбану одрживост.”¹⁹ Колико речито овај пример говори о недовољној комуникацији између грађана и институција на локалном новоу и колико он представља одраз слике первертиране моћи и отуђености градских институција, додатно потврђује и запрепашћујућа истина да су градске власти и урбанисти остали потпуно незаинтересовани за резултате истраживања. Као и толико пута до сада, показало се да су за градске власти код нас грађани суштински неважни, исто као и резултати социолошких истраживања који говоре о друштвеној збиљи у локалним заједницама. Док ово друго остаје у једној сасвим посебној (али ништа мање важној) сфери игнорисања друштвених наука, у првом случају реч је о институционално неуспостављеним каналима за приступ информацијама и институцијама, односно за изградњу социјалног капитала. Или, како смо раније утврдили, за изградњу пристојног друштва.

Чињеница је да један важан појавни облик удруживања грађана ради неког социјално препознатљивог циља представљају урбани социјални покрети. Не без разлога, мада еуфемистички, социјални покрети и у социолошкој

¹⁹ Pušić. *Urbana kultura*, op. cit., 270-271.

литературе разумевају се као колективна енергија која зближавањем поједи-наца тежи постизању неког или неких циљева. У том случају с разлогом се мора рачунати на неке облике урбаних покрета који имају значај за социолошку конструкцију социјалног капитала. На жалост, колико нам је познато, истраживања о урбаним социјалним покретима у Војводини не постоје. Активност “трећег сектора” који обележава друштвену збиљу с краја прошлог века резултат су покушаја успостављања цивилног друштва и тек су наговештај урбаног интересног организовања грађана. Мада становници војвођанских градова нису активни учесници урбаних покрета, њихова свест о значају друштвених покрета може се оценити као задовољавајућа јер их као пожељне види преко половина испитаника. “Уочава се, међутим, податак да је на другом месту по фреквенцији – незаинтересованост за такву појаву, у просеку око трећине грађана У новом процесу друштвеног отварања и прекомпозиције начина управљања градовима, управо локалне власти треба да из ове чињенице извуку закључак о потреби подстицања интересно организованих група грађана али и на њиховом информисању о значају партиципације у многим пословима од јавног интереса. И на основу овде датих одговора може се сматрати да је прошло време партијске државе. Мање од десетине испитаника у сваком граду сматра да је, поред деловања политичких партија, постојање урбаних покрета сувишно или пак да је непожељно.”²⁰

Елементи сазнања о социјалноеколошким карактеристикама Војводине показују да је без прецизне територијализације социјалних питања тешко доносити закључке о институционалним могућностима и капацитетима за изградњу социјалног капитала. Надаље, без обухватних упоредних истраживања, којима би се обухватиле конкретне и јасно дефинисане просторне и културно-генетичке целине, није могуће прецизно утврдити са којом социјалном дубином показатељи о друштвеној збиљи учествују у грађењу социјалног капитала.

ЛИТЕРАТУРА

- Burstein, Meyer and Howard Duncan: “World in a City: A View From Policy” u: Anisef, Paul and Michael Lanphier (ed.): *The World in a City*, University of Toronto Press, Toronto, 2003.
- Daliworth, Richardson (ed.): *Social Capital in the City: Community and Civic Life in Philadelphia*, Temple University, Philadelphia, 2006.
- Debertin, David and Stephan J. Goetz.. “A Comparison of Social Capital in Rural and Urban Settings.” In Proceedings of the Fannie Mae Foundation, 1997 Annual Housing Conference, *Using Housing Policy to Build Healthy Communities: A Response to Devolution and Welfare Reform*, 30. April, Washington D.C., 1997, 1-25; <http://www.uky.edu/~deberti/socsaec.htm>

---

²⁰ *Ibidem*, 312.

- Donovan Peter: “Generating social capital in an urban neighborhood”,
<http://managingwholes.com/spokane.htm>
- Edwards, Bob and Michael W. Foley: “Social Capital and Civil Society Beyond Putnam”,
American Behavioral Scientist, Vol. 42, No. 1, Sept. 1998, <http://arts-sciences.cua.edu/pol/faculty/foley/putnam2.htm>
- Fukuyama, Francis: “Social Capital and Development: The Coming Agenda”, *SAIS Review*
vol. XXII no. 1 (Winter–Spring 2002), 23-37.
- Margalit, Avišaj: *Pristojno društvo*, Radio B92, Beograd, 1998.
- Pušić, Ljubinko: “O prednostima života u Novom Sadu: mišljenje stanovnika Vojvodine”,
Sociološki pregled, God. XXXIX, No. 4, 2005, 389-390.
- Pušić, Ljubinko (prir.): *Urbana kultura: osnova održive multikulturalnosti*, SAS i Centar za
sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, 2003.
- Pušić, Ljubinko: “Gradovi kao kradena roba”, *LimesPlus*, 2, Hesperia, Beograd, 2005, 111-
119.
- Putnam, Robert D.: *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*,
Simon & Schuster, New York, 2000.
- Selle, Per and Sanjeev Prakash: “Theories of Social Capital, Civil Society, and the State
Crossing the Bridge from North to South – and Back Again”, The Norwegian Centre
for International Cooperation in Higher Education (SIU), *Global Knowledge*, No.1,
2004; siu.no/vev.nsf/O/SIUs
- Smith, Graham, William Maloney and Gerry Stoker: “Building Social Capital in City
Politics: Scope and Limitations at the Inter-organisational Level”, *Political Studies*,
Vol. 52, 2004, 508–530.
- Sobel, Joel: “Can We Trust Social Capital?”, *Journal of Economic Literature*, Vol. XL
(March 2002), 139–154.

Ljubinko Pušić
Faculty of Philosophy
Novi Sad

S u m m a r y

SOCIAL-ECOLOGICAL FRAMES OF THE SOCIAL CAPITAL IN VOJVODINA

This paper discusses the general problem of territorialization and the special problems of cultural-genetical conditions in the sociological construction of social capital. The starting base is presented by the fact that a connection between the social-ecological conditions of an environment and social capital is historical, permanent and crucial. High and continuous growing level of urbanization in Vojvodina shows the prevailing of urban society inside of which the social capital is being formed. However, in the conditions of social transition also appear controversial relations which exert influence on the creation and functioning of social capital. Social-economical structure of the urban population in Vojvodina and the governing systems of values do not necessary product also the urban way of life, which therefore exerts influence on the quality of social capital. In this paper is particularly examined a connection of the spatial mobility of the urban population, institutional channels and local conditions in the social construction of social capital.

Keywords: urbanization, settlements, city, urban society, social capital